

СТАРОСТ И СМРТ У ПОГРАНИЧЈУ

Драгољуб Златковић: *Човек и смрт у лексици и фразеологији пиротског говора (говора суседних области)*, Београд: Етнографски музеј у Београду, 2020, 416 стр.

Нова колекција теренске грађе Драгољуба Златковића, географски одређена „пиротским говорима и говорима суседних области”, објављена током 2020. године, године коју су обележили страхови и смрти од короне, а настављени и ове 2021. године, поделила је судбину многих значајних монографија које на својим корицама носе управо ове две године, а у јавности су прошле скоро незапажено. Било је то доба – оно, нажалост, и даље траје – у коме су промоције књига и научне конференције одржаване онлајн, а теренских истраживања практично није ни било.

У неубичајено кратком предговору, на свега три странице, Драгољуб Златковић наводи временске и географске оквире своје грађе: искази на тему старости, самоће, болести и смрти прикупљани су паралелно са свом другом језичком и фолклорном теренском грађом у истински репрезентативно дугом периоду – у трајању од пола века, почевши од 1965. године па све до јуна 2018. када је рукопис предат у штампу. У географском погледу највећи број примера припада општини Пирот, малобројни подаци из општина Књажевац и Зајечар забележени су у периоду 2003–2009. Тематске целине одредио је сам аутор: има их двадесет, а насловљене су (на стандардном српском језику, са поднасловима на локалним говорима) и нижу се у монографији овим редоследом: *Болест и лечење, Шале на рачун старења, Смрт и пролазност, Дуговечност као основна жеља, Старење у пару, Старење у свом дому, Старење у самоћи, Самоостваривање и свођење рачуна, Преношење традиције, Сужавање социјалног круга, Старци као терет у домаћинству, Слабљење воље и страх од смрти и заборава, Телесно и духовно опадање, Пропадање села и традиционалног система вредности, Самоубиство, Час смрти, Тужбалице, О покојнику и смрти, Погреб и помени, и Онај свет*. Монографија је снабдевана речником непознатих речи, али само оних које нису биле укључене у Златковићев двотомни *Речник пиротског говора* (Београд, 2014).

Исту теренску истраживачку методологију и начин презентације кратких говорних форми Драгољуб Златковић је већ применио у три слично конципиране монографске публикације: *Фразеологија страха и*

¹ biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

наде у *пиротском говору* (Београд, 1989), *Фразеологија омаловажавања у пиротском говору* (Београд, 1990) и *Срамотно и погано у пиротском говору* (Софија, 2001). Некоме ко се по први пут сусреће са Златковићевим теренским опусом може се учинити у научном смислу необичан овакав начин објављивања грађе. Наиме, сви искази су у оквиру сваког поглавља узбучени према првом слову којим почињу (а често је – у овој монографији бар – у питању само по једна реченица). Ипак, сви они који су имали ту привилегију да на терену раде са Драгољубом Златковићем (привилегија на коју је аутор овог приказа посебно поносан), знају да овај искусни теренац док води своје бескрајне разговоре са људима, често само случајно стојећи на путу, редовно забележи оловком и по неку њихову мисао. Од тих искиданих фрагмената, узгредно забележених, компонована је ова монографија. Прилика је да аутор њеног приказа забележи и једно своје запажање о Златковићевом односу према саговорницима: будући да више од пола века истражује насеља пиротске општине – он је на том терену веома уважавана и поштована личност, и непознати људи га препознају, видели су га и слушали преко локалних медија или су бар чули за њега. Контакт са људима је једноставан, пријатељска атмосфера обостраног поверења брзо се успоставља. Оно што ипак није очекивано јесте да и сам Драгољуб Златковић лично познаје све те случајне пролазнике или бар неког од њихових блиских рођака, суседа. Захваљујући свом готово фотографском памћењу, Златковић се сећа и најситнијих детаља сваког теренског сусрета од пре неколико деценија, његово иницијално пријатељско ћаскање о могућим заједничким познаницима отвара сва врата на терену.

Лингвиста ће прво отворити списак истражених насеља и ту видети да су у монографији сабрани узорци призренско-тимочког, уз само пар насеља сврљишко-заплањског типа, али и бугарских говора, углавном из општине Димитровград. Сваки пример носи скраћену ознаку насеља у коме је забележен, али не и годину. Класично усмерен фолклориста прво ће отворити поглавље *Тужбалице* (355–363) и ту пронаћи углавном краће класичне тужбалице уз неколико шаљивих тужбалица које прати неопходан записивачев метатекстуални коментар. Контекст, је наравно, дат у локалном говору, као, на пример уз следећу тужбалицу пиротских ћилимарки: *Мука се завива / Шумата опада, сине, / Мука ми припада.* (стр. 356); или уз тужбалицу жена из Велике Лукање пре потапања насеља због изградње бране и Завојског језера: *Дисете се ви мртви / Да улазимо ми живи / Ми не знамо куде чемо / а вас остављамо у воду / И остављамо огњиште остало од прадеду!* (стр. 356).

Као социолингвистички документ може бити искоришћен један говор на сахрани, забележен у селу Моклиште, општина Бела Паланка (стр. 150–151), који је муж одржао својој преминулој супрузи. Овај кратак говор узгредно сведочи у доминантној употреби стандардног језика у сакралним

тренуцима будући да се локални говор у тој функцији доживљава као неприкладан: *Поштована супруго, борили смо се да ти продужимо живот, али нисмо успели. А доживела су да има кој да ти дође на сахрану и да те испрати!* У поглављу *Тужбалице* налази се и један запис са надгробног споменика Николије Јотов на гробљу у пограничном шопском селу Вучидел: *Тринајес године си, сестро, робовала / Да би му децу очувала / И кад си му децу очувала / Крвнички си, сестро, убијена!* Епитаф је на стандардном српском језику, а – бар према теренским истраживањима аутора овог приказа – ни записи на стандардном бугарском језику на гробљима у области Дерекул, која припада општини Димитровград, нису уобичајени. Приређивач је вероватно сам накнадно акцентовао овај запис и додао му пунктуацију у складу са правописом, будући да је тешко веровати да је у питању аутентична транслитерација текста уклесаног на сеоски надгробни споменик.

У поглављу *Онај свет*, ипак се неће наћи очекиване фолклорне представе оностраног (о којима је у новије време веома исцрпно писао Немања Радуловић у студији „Прво лице и други свет”). Већина записа, били они рудиментарни или екстензивни, тиче се болести, старости, самоће и односа према смрти доминантно у руралним заједницама, али и у Пироту као локалном урбаном центру. Посебно треба указати на бројне стереотипе о старости (*ејџизми*), који су често заправо аутостереотипи, а могу послужити као изузетан извор за све истраживаче хуманистичких наука који се баве геронтологијом, социологијом и антропологијом старости. Кроз циљано одабране наративе и фрагменте о старости и смрти између редова се указује слика радикалне депопулације као реалност теренског истраживања пограничја, али се укаже, ту и тамо, и неки наративни доказ постојања еротике старости.

Полифункционалност ове монографије биће у наставку приказа илустрована са неколико примера. Поглавље *Болест и лечење* садржи значајну документацију из домена народне медицине, на пример, само на стр. 17: *Жешку кашу или качемак туриш у крпу, па обавијеш и залепиш на местото, и оно се после излечи* (Дојкинци); *За зуб лечење, каранфил. Загризе се и држи у зуб цел дџн, и престане. И тов ситан каранфил* (Пирот); *За смирење се квасъц пило по два-три месеца* (Пирот). Фрагменти традицијске културе посмртних обичаја могу се добити пажљивом ексцерпцијом текстова, као што су то, на пример, следећи етнолингвистички термини са контекстом: *долњи и горњи покров, пешћир за-на крс, сџндџк, совра, деветина, појутрина* (стр. 381–382). У грађи се могу наћи и анегдоте, на пример, ова из села Барје Чифлик (стр. 180): *Отишъл једџн старџ из село село да дене, ама много стар. Па немало кој да му помага да дене, него слбу турил уз стогат, па наносил и денул. Ама ка се једанпут укачил, слбата му падне. А он од муку запоје: – Три ливаде, три ливаде, нигде младо нема / Само старџи, само старџи, влаче ко магарџи!*

Шири наративи са темом старости и смрти могу се одредити као биографске приче (на пример, на странама 133, 135, 136, 147, што укључује и лична искуства о болничком лечењу као нови жанр у оквиру биографских прича), затим породичне историје (на пример, на странама 183, 184, 278) и усмена историја (на пример, на странама 129, 159, 162, 175, 177). Наративи који описују тренутак нечије смрти (углавном у поглављу насловљеном *Час смрти*), потврђују већ позната запажања истраживача о стабилно фиксираном, минуциозном сећању на породичне и личне трауме.

Посебну пажњу завређују клишетирани одговори на иницијална истраживачка питања типа: *Како си, бабо/дедо?* – иначе расута кроз неколико поглавља, јер је Златковићев фокус организације текста био на тематском садржају, а не на потенцијалној фолклорној форми (на пример, на страницама 64–67, 101–106, 192, 226–228, 248–250, 289–291):

Како си, дедо? – Још неку годин, па че ви останете да причате, ја нечу.

Седнете да попричамо док сам још жив. (Шљивовик у општини Бела Паланка, стр. 212)

Како си, бабо? – Сама сам ко наковња, нече ме бог прибира! (Понор, стр. 192)

Како си, бабо? – Добро. Колко да неје без мене! (Велика Лукања, стр. 226)

Како си, дедо? – Јебем ли га! (Пирот, стр. 227)

Како си, дедо? – Ја си знам! (Обреновац, стр. 227)

Како си, дедо? – Како друђи оче. (Пирот, стр. 227)

Како си, дедо? – Конопацат се мота, прибира се, време за смрт дооди! (Клисура, општина Бела Паланка, стр. 248)

Како си, добро ли си? – Дробено, старачћи! (Сопот, стр. 349)

Како си, бабо? – Чекам позиват, готова сам, твасала сам! (Пирот, стр. 287)

Корпус објављених клишетираних одговора на питање – *Како си?* довољно је велики да би се о њима могла направити релевантна прагмалингвистичка студија, односно издвојити и дефинисати посебан фолклорни жанр. Аутору овог прилога познато је неколико формулативних одговора на питање – *Како си/сте?* који се могу чути у главном граду: *Како други хоће; Како ја хоћу; Никад боље*. Истом темом (одговорима на питање: *Како си?* које се поставља приликом сусрета) Драгољуб Златковић се детаљно бавио и чланку „Традиционална личност у отпоздравима пиротског краја и суседних области” објављеном у зборнику радова *Промисљања традиције* објављеном у част Мирјани Дрнадарски и Ненаду Љубинковићу 2014. године.

Монографија *Човек и смрт...* биће инспиративна за сваког пажљивог читаоца. Она је истовремено одбрана дигнитета једног локалног говора, отворена могућност да се баш на њему говори о најозбиљнијим темама, још један важан корак ка скидању ‘јужњачке’ стигме.

Искусан истраживач, уз нешто стрпљивог рада, лако ће се пробити кроз огроман број примера и открити затрпана фолклорна блага Старе планине и околних крајева.